

ACTIO ÉS SYNTAXIS.

Az actio-elmélet a latin mondattani oktatásban.

Az idő, nyelvtani értelemben, külső formája annak a sorrendnek, melyet gondolkodásunkban s beszédünkben követünk, értünk és értetni kívánunk.

Az időnek kezdetéről s végéről nincsen, folyásáról ellenben van tudomásunk. Hogy a gondolatok ebben a végtelenségben közérthetőleg elhelyezkedhessenek, minden nyelv megegyezett hallgatóg abban, hogy az idő fonalát feltagolja. Ez a feltagolás mindenkor a beszélő joga s ezt úgy teljesíti, hogy minden egyes megszólalásakor az időnek egy bizonyos — teljesen az ő tetszésétől függő — részletét a saját *mostanja* gyanánt fogja és fogatja föl, s ezt az önkényesen — tehát teljesen subiective — megszabott időrészt elnevezi *jelennek*. Innen van, hogy a jelen idő, hol csak egy pillanatra terjed ki, pl. tüszentek, lövök, pillantok; hol meg huzamosan eltart, pl. szaladok (perczekig), irok (órákig), utazom (hónapokig), iskolába járok (évekig).

Mikor azonban a beszélő a jelen ilyen önkényesen már megszabta, akkor egyúttal megkötötte önmagát is *annyan*, hogy a jelen *előtti* eseményeket múltaknak, a jelen *utániakat* pedig jövő eseményeknek minősítette, úgy önmagára, mint hallgatóira nézve egyforma érvénynyel.

Ez a magyarázata annak, hogy gondolat kifejezésében minden nyelv három időformát különböztet meg: jelent, múltat s jövőt. Sem több, sem kevesebb idő iránt nincs érzékünk.

Ne feledjük el, hogy e *megkülönböztetések subiectívek*, vagyis csak a megkülönböztetést kezdeményező alany szempontjából érvényesek; tehát a közérthetőség céljából szükséges még azokat a reál világgal, a valósággal szemben is vonatkozásba állítani. Vagyis: hogy az ilyen időalakok a gondolkozás számára tisztán

felfogható és megérthető szilárd pontokat jelölhessenek meg, tekintetbe kell venni az *egyén subiectív* felfogásával szemben álló *obiectiv világot* is. Más szóval: az igében — mely önmagában is mondat lévén, joggal támaszt igényt a legtökéletesebb mondatrész szerepére — tehát az igében, melyet én subiectív tetszésem szerint helyezek el a jelzett három idő gondolati fiókjaiban, meg kell obiective — vagyis a tényleges világ szempontjából is — jelölni minden egyes cselekvést, mely minden nép felfogása szerint, kezdésből, folyásból és befejeződésből áll. Hogy a gondolat pontos megértéséhez a cselekvésekben a kezdet, folyás és vég megjelölése a közös emberi logika sajátosságából folyó követelmény: legékebben bizonyítják a határjelölés céljára minden nyelvben meglévő *határozók*; mert ezeknek, kábitó sokféleségük mellett is, szintén az a közös vonásuk, hogy mindnyájan kezdetet, folyamatot és végződést jelölnek. Például: a helyhatározás úgy történik, hogy megtudjuk jelölni az induló s érkező pontot, továbbá a kettő között bárhol fekvő vesztegpontot (Rómából, Rómába, Rómában). Az időhatározást is úgy fejezi ki minden nyelv, hogy meg tudja jelölni a kezdetet, véget s a bárhol közben gondolt keltet. (Tavasztól, őszig, nyáron.) Az állapothatározásban is a legősibb állapot, vagyis eredet megfelel az indulópontnak, a vég az érzéköpontnak; a kettő között foglalnak helyet a többi vesztegállapotok. Íme tehát gondolkifejezésünknek per excellentiam *határozásra szolgáló* szervei mind: a beállítás (kezdet), folyás (tartósság) és vég (befejezettség) megjelölése útján teszik a gondolatot obiectivvé. Ha a subiectív időt egy végtelen hosszúságú vízszintes vonalnak képzeljük, logikánk berendezése szerint csak úgy lehet e végtelen hosszúságon egy-egy pontot érzékelhetőleg megrögzíteni, mint a hogyan a táblára rajzolt vízszintesen rögzítjük a mértani pontokat. És mikor van valamely rajzzal szemléltetett pont rögzítve? Mikor ismeretes az a két merőleges, melyeknek ő — a mértani pont — a kölcsönös metszőhelye.

Így van ez a gondolkodásban s annak rajzában, a beszédben is. Legyen a subiectív idő: a tetszés szerint meghúzott vízszintes vonal; az obiectív idő: a reá merőlegesen eső függőleges. Amaz az *egyén*, emez a *valóság* szempontjából tűzi ki a cselekvések (történések, képzeletek, föltevések, szenvedések stb.) helyét az értelem számára.

Tehát bármilyen *subiective* toljuk is be a jelent az idő víz-

szintes végtelenségébe: a *valóság* reáeső merőlegese is szükséges még ahhoz, hogy gondolatunkat mással megértessük. Nyelvtani értelemben szólva: akármelyik subiectiv időrészben akarunk is gondolatot szemléltetni, a világos megértés úgy kívánja, hogy egyúttal — ámbár szinte akaratlanul — megjelöljük azt is, vajjon a subiective, tehát általánosan, önkényesen fölvelt időrészleten belül, az a jelezni kívánt cselekvés a valóságban, a tények világában, obiective folyik-e? befejeződött-e? avagy csak készül-e? Legyen annak a három, subiective fölvelt időrészletnek latin nyelvtani neve tempus; ezé a három obiectiv mozzanaté pedig actio.

És minthogy gondolatilag mind a három tempusban lehetséges mindhárom actio: azért a tempus és actio combinatiojából háromszor három, tehát összesen kilencz cselekvésjelölő igealak keletkezhetik a nyelvekben. De csak *keletkezhetik*, nem okvetlenül keletkezik is. A latinban például — mint látni fogjuk — csakugyan keletkezik; más nyelvekben, melyek talán igés gondolataiknak olyan szembeszökően éles kidomborítására nem helyeznek hasonló súlyt, vagy melyek nem fejlődtek ki igei részeikben annyira, nem lehet, vagy csak erőszakkal lehet mind a kilencz időalakat kimutatni. A latinban azonban ki lehet mutatni mind a kilencz időalakat; u. m.:

Tempus	Actio		
	Imperfecta	Perfecta	Instans
Præsens	regno	regnavi	regnaturus sum
Præteritum	regnabam	regnaveram	regnaturus fui
Futurum	regnabo	regnvero	regnaturus ero

Mielőtt ezt az így keletkezett kilencz igealakat használatba vennők, szükségesnek mutatkozik, hogy mindegyiküknek subiectiv és obiectiv értékét, vagyis teljes jelentését megállapítsuk.

Mit jelent a jelölt kilencz igealak mindegyike subiective és obiective, együtt és külön?

1. *Regno* = a subiective felfogott mostanban, obiective, tehát tényleg uralkodom. Ez az actio folyik a præsensben, vagyis folyó jelen.

2. *Regnavi* = a subiective felfogott jelenben, *most tényleg* befejeztem az uralkodást.

3. *Regnatorum sum* = a subiective felfogott jelen időpontban, tehát *már most*, meg van a tényleges obiectiv szándékom az uralkodásra.

4. *Regnabam* = a subiective megállapítottam jelen előtti időben tényleg huzamosan uralkodást folytattam, vagy arra hiába törekedtem.

5. *Regnaveram* = a subiective megállapítottam jelen előtti időben, egy más — szintén múlt — cselekvéshez képest és ezt megelőzőleg valósággal befejeztem az uralkodást.

6. *Regnatorum fui* = a subiective megállapítottam praesens előtti időben is *meg volt már tényleg* bennem az uralkodási szándék.

7. *Regnabo* = a subiective felfogtam praesens után bekövetkező időben tényleg uralkodni fogok.

8. *Regnavero* = a subiective felfogott praesens utáni időben, egy másik, tehát szintén jövőbeli cselekvéshez képest, az én uralkodásom már tényleges múlt esemény lesz. Pl. *Grammaticos certantes puniam, si de facto regnavero*. Nekem tehát a jövőben előbb tényleg uralomra kell jutni, aztán jön a nyelvészek fegyelmezése. *Mosthoz* képest tehát mindkét cselekvés — *regnavero* és *puniam* — a subiective felfogott jövőben van; de mikor az obiectiv, tényleges fegyelmezés a jövőben kezdetét veszi majd, akkor már az uralkodás ténye befejezett lesz.

9. *Regnatorum ero* = a subiective felfogtam jelen után beálló időrészletben majd tényleg feltámad, beáll az én uralkodási szándékom.

Ezek a fenti okoskodás szerint keletkező igealakok átlagos értékei.

Látszik ebből, hogy logikánk berendezése szerint az igéket, mint gondolat kifejezésünk vezérszavait kimondáskor kettős tartalommal töltjük meg; ezek: *a)* a beszélő egyén subiectiv szempontja; *b)* a beszédbe foglalt cselekvés obiectiv valósága.

De kilátszik ebből még az a tény is, hogy a hol az actiók lételet nem ismerik, vagy tagadják, ott a tanulókat helytelenül oktatják ki a latin igealakok jelentése s értelme tekintetében, még pedig sehol sem oly helytelenül, mint nálunk, magyaroknál; mert sehol sincs talán az idők használatában olyan laza pontatlanság, mint a

mi nyelvünkben, a hol tempus nélkül is megelégszünk az actio jelölésével; viszont egy nyelv sem olyan kényes és pontos az idő és actio együttes megjelölésében, mint a latin.

Fokozza ezt az ellentétet a két nyelv eszejárásában rejlő ama különbség is, hogy a milyen szeretettel rakja a magyar a mondatokat egymás mellé, éppen olyan mohósággal rendeli őket a latin egymás alá; úgy, hogy az idő kifejezésbeli pongyolaság a magyar összetett mondatépítés során még fokozódik, a latinban pedig éppen ellenkezőleg még szigorúbbá lesz.

Ezeknek a fontos tekinteteknek kívánatos hangsúlyozása vitt rá arra a háládatlan munkára, hogy legtöbb nyelvtanunknak hamis és önkényes tanítását a coniugatiókra vonatkozólag kifogásoljam. Mert az még sem járja, hogy mi philologusok egyszer azzal dicsekszünk, hogy az északkeleti meg logika legbiztosabb tornaeszközeit mi kezeljük a latin nyelvben; másszor meg azt áruljuk el, hogy még a latin nyelv tanítás legelemibb kérdéseiben sem tudunk kétezer éves mesterségünk során megegyezni s megállapodni. Vagy nem ezt igazolja-e az a sajnos tény, hogy egyik párt tagadja az actio lételetét s jelentőségét is, a másik meg vitatja, hogy a nélkül tanításunkban nincs értelem, nincs elv, nincs igazság?

Már utaltam imént arra, hogy a latin stylusban száz mondat közül kilenczven bizonyosan alárendelt szerkezetű. Minthogy pedig az actio-elméletnek gyakorlati alkalmazása az ilyen mondatokban jut érvényre: mai szemlémben csak a *latin összetett mondat igeállományának mikéntjével* foglalkozom, még pedig úgy, hogy végig megyek a latin alárendelt mondatalkotás minden lehető fajtáján. Egyben azok számára, a kik kevésbé szerelmesek az öröklött nézetekbe s kritikátlanul megszentelt hagyományokba, mint az élő igazságba, már itt előre kijelentem: hogyan jutottam én az alább részletezendő eredményekhez? Látván a végletekben mozgó actio-vitát, föltettem magamban, hogy a Socrates eszmeabászati módszerével kezdem el kutatni, mi tűnik ki törvényül az élő latin nyelvből?

Elővettem tehát a latin írókat ott, a hol harminczkét év előtt megkezdtem; kinyitottam Neposnak első életrajzát, Miltiadest; kiritam belőle minden összetett mondatot s megkérdeztem magamtól:

1. Van-e a latinban minden igealaknak biztos, a magyarban, ha nem egy szóval, hát körülírással pontosan meghatározható értéke? — Azt találtam, hogy igenis van!

2. Van-e a mellékmondatoknak a főmondatokhoz való alkalmazásában igazodási törvény? — Azt találtam, hogy van.

3. Miben áll ez az igazodási törvény? és hogyan lehet azt a tanulókkal legkönnyebben s legegyszerűbben megértetni?

E részben azt találtam, hogy ez az igazodási törvény két rövidke táblázatba foglalható, és hogy könnyű s biztos megértéséhez az actio-elmélet képezi a mással nem pótolható előismeretet.

Consecutio temporum et modorum.

Az összetett mondat: több egyszerű mondatnak egybekapcsolása.

Tekintve, hogy fő- és mellékmondatok létezhetnek, ezekből az összetett mondatnak két combinatioja lehetséges: vagy főmondatokat főmondatokkal, vagy főmondatokat mellékmondatokkal kapcsolunk egybe. Az első kapcsolásmód eredménye: mellérendelés (coordinatio); a másodiké: alárendelés (subordinatio).

A coordinált viszonyú főmondatokra most ügyet sem vetünk, de annál behatóbban fogjuk szemügyre venni a *subordinált* viszonyú összetett mondatokat, annál inkább, mert a latin stylusban tíz mondat közül kilencz bizonyosan ilyenfajta.

Kérdés: milyen szempontból? — Az alaki függés szempontjából.

Tudni kell ugyanis, hogy a latin mondatfűzés belső függése, logikája sokkal szigorúbb, mint a magyaré.

Ez a logika abban tükröződik, hogy a mellékmondat állítmánya (mely tudvalevőleg mindig *ige*) a főmondat állítmánya szerint igazodik.

Ez az igazodásmód a mellékmondat állítmányának igemódjához képest — mely vagy indicativus, vagy obliquus — kétféle lehet; ú. m.:

I. Az indicativusos mellékmondat állítmánya igazodik az ő főmondatjának állítmányához *a)* tempus, *b)* actio tekintetében.

II. Az obliquusos mellékmondat állítmánya — minthogy időt nem jelöl — igazodik az ő főmondatjának állítmányához csak actio tekintetében.

Végezzünk *először az indicativusos mellékmondatokkal*, még pedig egyelőre a legegyszerűbb alakúakkal, vagyis azokkal, melyek-

ben egy főmondatához egy mellékmondat igazodik. Később majd rátérünk a több mellékmondatos, tehát többszörösen összetett gondolatalakokra is.

A) Egy főmondat egy mellékmondattal.

a) Consecutio temporum.

E helyütt föl sem vetjük azt a két kapcsolatos kérdést, hogy melyik fajtájú mellékmondat állítmánya teendő indicativusba s melyiké obliquusba; hasonlóképen mellőzzük és tudottnak föltételezzük a főmondatbeli igeidők értékét is, nehogy sokat markolván, keveset fogjunk. Most csupán csak a *mellékmondatok igazodási módjának elvét firtatjuk*; még pedig először az indicativusos állítmányú mellékmondatokét.

Ez az igazodási elv a következő egyszerű szabályokba foglalható:

1. *Tempus tekintetében*: a milyen tempus mutatkozik a latin főmondat állítmányában, olyan tempusnak kell lennie a mellékmondat állítmányában. Tehát a szerint, a mint

a főmondat állítmánya	a mellékmondat állítmánya
<i>tempus praesens</i>	<i>tempus praesens</i>
<i>tempus praeteritum</i>	<i>tempus praeteritum</i>
<i>tempus futurum</i>	<i>tempus futurum.</i>

2. *Actio tekintetében* már némi ítélkezésnek kell megelőznie a helyes döntést. Ugyanis mindig meg kell vizsgálni, vajjon a mellékmondat állítmánya hogyan viszonylik idő tekintetében a főmondat állítmányához? Vagyis felelni kell arra a kérdésre: vajjon a mellékmondat állítmánya a főmondatéhoz képest egyidejű-e? avagy előidejű-e? esetleg utóidejű-e? (Relatio).

A vizsgálat eredményéhez képest lesz az indicativusos mellékmondat állítmányának actiója:

egyidejűség esetében	azonos alak
előidejűség "	<i>perfecta actio</i>
utóidejűség "	<i>instans actio.</i>

Az igazodás fenti törvényei a következő táblázatba foglalhatók.

T.			
Főmondat	Indicativusos mellékmondat		
Tempus	Tempus	Relatio	Actio
Præsens	præsens	1. egyidejűségben	a) azonos alak
Præteritum	præteritum	2. előidejűségben	b) perfectum
Futurum	futurum	3. utóidejűségben	c) instans

Ezen táblázat alapján a legtehetségtelegebb diák is egész biztossággal dolgozik. Sokszor kilestem már, hogyan járnak el a nebulók. Megállapítják pl., hogy a főmondat állítmányának ideje: præteritum. Ösztönszerűleg továbbhúzzák az ujjukat a præteritummal jelzett vízszintes soron s kimondják: No hát akkor a mellékmondat állítmánya is præteritum lesz.

Ekkor már csak azt kérdik a mellékmondat állítmányától: Előbb történt-e a főmondaténál vagy utóbb? Ha eredményes a kérdés, akkor a válaszból kihallatszó relatióra teszik át az ujjukat s mellette jobbról kényelmesen leolvassák a kellő actiot. Az egyidejűség esetét nem is kérdik, mert akkor a mellékmondatban a főmondat igéjével azonos alak veendő. Ez az eljárás nem túlságos szellemes ugyan, de könnyű és biztos.

Legyen szabad a példákkal való igazolást kissé későbbre halasztani s ezzel a consecutio temporum kérdését egyelőre lezárni.

b) Consecutio modorum.

Rátérünk az obliquusos állítmányú mellékmondatok igazodási törvényére. Nyelvtanaink némelyike a módok dolgában zavaros lévén, állapítsuk meg nagyjából az igemódok fogalmi értékét is.

Az indicativus a *való*, vagy valónak vett cselekvések kifejezésére szolgál.

A coniunctivus a *lehetéges* (föltételes, megengedhető); az optativus a *lehetetlen* (mert csak óhajtásunkban létező) cselekvések kifejezésére való.

A coniunctivusban és optativusban nincs a latin igének tempusa, csak actiója.

Hogy miért nincs? Hát azért, mert nincsen s nem volt rá soha szükség; a természet pedig szükségtelen, czéltalan szerveket nem fejleszt.

E két mód nem tényeket fejez ki, hanem csak speculatioakat, combinatioakat, a melyek az időjelöléstől függetlenek. Hiszen azért a beszéd összefüggéséből, a velük kapcsolatos indicativusos vezérigé idejéből így is megértjük, melyik időre vannak az obliquusok vonatkoztatva, vagy melyikben lefolyt actiót jelölnek? És éppen mert actiót, tehát realitást jelölnek, azért csak az imperfecta, perfecta és instans obiectiv alakjában léteznek.

Buzgóbb nyelvkönyveink még a participiumokat is praesens, praeteritum, futurum jelzőkkel illetik; holott kézzel fogható tény, hogy azok szintén csak az imperfecta-, perfecta- és instans actio kifejezői. Hiszen akkor pl.: Plato scribens mortuus est — nem azt jelentené, hogy: Plato *irva* (folyó írás közben, író állapotban) halt meg, hanem azt az absurdumot, hogy: Plato meghalt régen, de ir most is.

Forgandó szerencse: azt teszi, hogy annál a megfordulás, a forgás beállása jellemző és pedig nem csupán a jövőben, hanem a jelenben, múltban, jövőben egyaránt. Mert az mégis csak lehetetlen, hogy ugyanegy alak jelent, múltat, jövőt fejezzen ki egyszerre! Már pedig ez a lehetetlenség van kimondva, ha az instans participiumot futurumnak vesszük!

Ha valaki sürgönyön értesül, hogy elvesztette minden vagyonát, joggal mondhatja s mondja is a jelenlévőknek: «Barátim! én bukott ember vagyok».

A ki hiszi még, hogy a «bukott» participium múlt tempust jelöl, s nem befejezett actiót: ám magyarázza meg, hogyan illik össze a *múlt* és *jelen idő* (bukott — vagyok) egy egyetlen tény, a bukottság jelölésére.

De ne vesztessük a szót tovább és térjünk vissza az elhagyott mederbe s hangsúlyozzuk újra, hogy: a latin ige a coniunctivusban s optativusban időt nem, hanem csak actiót fejez ki, így:

	<i>imperfecta</i>	<i>perfecta</i>	<i>instans</i>
Coniunctivus:	<i>regnem</i>	<i>regnaverim</i>	<i>regnaturus sim.</i>
Optativus:	<i>regnarem</i>	<i>regnavissem</i>	<i>regnaturus essem.</i>

És most állítsuk fel az igazodási szabályt, melynek példaszertüleg való bizonyításával egyelőre ismét adós marad Cornelius.

Az obliquusos mellékmondat állítmánya igazodik az indicativusos főmondatának állítmányához actio tekintetében így:

I. Ha a főmondat állítmányának ideje praesens v. futurum, lesz a mellékmondat igéjének actiója:

együttlolyás esetén	<i>imperf. coni.</i>
befejezettség „	<i>perf. coni.</i>
beállás „	<i>instans coni.</i>

II. Ha a főmondat állítmányának ideje praeteritum (vagy vele egyenértékű praesens historicum), lesz a mellékmondat állítmányának actiója:

együttlolyás esetén	<i>imperfect opt.</i>
befejezettség „	<i>perfect. opt.</i>
beállás „	<i>instans opt.</i>

M.			
Főmondat	Obliquusos mellékmondat		
Tempus	Modus	Relatio	Actio
Praesens	coniunctivus	1. együttlolyásban	a) imperfectum
Praeteritum	optativus	2. befejezettségben	b) perfectum
Futurum	coniunctivus	3. beállásban	c) instans

Ezen a táblázaton is eligazodik a legszegényebb deák is. Megállapítja a főmondat igeidejét, mellette leolvassa, hogy melyik módba tegye a mellékmondat állítmányát. Aztán jön a fontos kérdés: a relatio megállapítása; ha ez megtörtént, mellette jobbra leolvassa a kívánatos actiót.

Már magából a táblázatból is kitetszik, hogy a négy rovatban a tempus a modussal, a relatio pedig az actióval szorosan összefügg. Vagyis: a vízszintes sorokon haladva, a milyen a tempus, olyan a modus; és a milyen a relatio, olyan az actio.

Ezzel a legegyszerűbb alakú összetett mondatok ügyével végeztünk s áttérünk a bonyolultabb szerkezetekre.

B) Többszörösen összetett mondatok.

a) Indicativusos főmondattal.

Ha egy indicativusos főmondathoz egynél több — akár-hány — mellékmondat tartozik, akkor ezek:

1. vagy egyenest a főmondattól függenek (első rendűek);
2. vagy egymástól függenek, tehát másod-, harmad- stb. rendű mellékmondatok.

1. Ha a mellékmondatok magától a főmondattól függenek, akkor igazodásuk a *consecutio temporum* vagy *modorum* ismert szabályai alapján történik, a szerint, a mint állítmányuk *indicativus*, avagy *obliquus*.

2. Ha a mellékmondatok egymástól függenek, elméletileg négyféle eset lehetséges, u. m.:

*A vonzó mellékmondat állít-
mánya:*

- a) *indicativus*,
- b) *indicativus*,
- c) *obliquus*,
- d) *obliquus*,

*A vonzott mellékmondat állít-
mánya:*

- indicativus*,
- obliquus*,
- obliquus*,
- indicativus*.

Itt azonban az a) és b) esetekre nem kell új szabály; mert az *indicativusos* ige vonzó ereje egészen egyforma, akár fő-, akár mellékmondatban állva gyakorolja a vonzatot. Tehát az *indicativusos* — akár hányadrendű — mellékmondattól függő mellékmondatokban érvényre jutnak a *consecutio temporum*, illetőleg *modorum* szabályai, a szerint, a mint ez a függő mellékmondat *indicativusos* vagy *obliquusos* állítmányt mutat.

De beszélni kell az obliquusos mellékmondatról, mint vonzó-ról, megjegyezvén, hogy ezt a vonzóerőt a hányadrendűség nem befolyásolja.

Ha *obliquusos* mellékmondat a vonzó, akkor a vonzott *obliquusos* mellékmondat a *consecutio modorum* szabályai szerint igazodik ugyan, de a következő átszámításokkal:

a) Ha a vonzó mellékmondat állítmánya *coniunctivi imperfecti actiós*, ez vonzat tekintetében *praesens értékűnek* veendő, mert értelmi értéke szerint ehhez áll legközelebb.

b) Ha a vonzó mellékmondat állítmánya *coniunctivi perfecta actiós* v. *optativusos* : akkor vonzatára való hatásában *praeteritum-nak* tekintendő; mert értelmi értékre nézve ehhez áll legközelebb.

c) Ha a vonzó mellékmondat állítmánya obliquus instansos : akkor az instanshoz csatlakozó *sum* ige alakja szerint érvényesül az iménti a) vagy b) szabályok valamelyike.

Mínthogy ezekre a szabályokra nincs mindig kéznél példa : itt kivételképen ezekkel is szolgálok, még pedig a legközönségesebbekkel, hogy a keresettség gyanúját ne költthessék fel.

Ad a) Canes aluntur vel alentur in Capitolio, ut *significent*, si fures veniant, venerint, venturi sint.

Ad b) Canes alebantur in Capitolio, ut *significarent*, si fures venirent, venissent, venturi essent.

Aristides in tanta paupertate decessit, ut vix *reliquerit*, quo efferetur.

Ad c) Non dubito, quin tu idem existimaturus sis, si quis te sententiam *rogaverit* (a). Non dubitabam, quin tu idem existimaturus *esses*, si quis te sententiam *rogavisset* (b). Dic, quidnam facturus *fuéris*, si eo tempore censor *fuísses* (b)? (Liv.) Adeo inopia est coactus Hannibal, ut, nisi tum fugae speciem *timuisset* (b), Galliam *repetiturus fuérit*. (Liv.)

b) Obliquusos főmondattal.

Ha a főmondat állítmánya obliquus, a mellékmondat állítmányára nézve kétféle eset képzelhető :

a) A főmondat állítmánya *obliquus*, a mellékmondaté *indicativus*. Teljesen azonos az eset, mikor I. vagy II. rendű obliquusos mellékmondattól függ egy másod- vagy harmadrendű *indicativusos* mellékmondat.

b) A főmondat állítmánya obliquus, a mellékmondaté is obliquus (a hányadrendűség nem okoz különbséget).

a) esetben nincsen semmi *consecutionak* helye, mert az obliquusos főmondatnak ideje nem lévén, hiányzik belőle az a *fix* pont, a melyhez a mellékmondat állítmánya igazodhatnék. De nem lehet ilyenkor igazodás még azért sem, mert az *indicativusos* ige — bárha mellékmondatba szorult is — mindig *tényt* fejez ki s így benne az *időalak* a kifejezni szándékolt *cselekvés* jelentősége, vagy más szóval az értelmi érték szerint kell, hogy alakuljon, tekintet nélkül az obliquusos mellékmondatra. *Ilyenkor tehát az indicati-*

usus akárhányadrendű mellékmondat igéjével, mint önálló főmondatéval kell elbánni.

Pl. Miltiadi duci, qui Athenas liberaverat. talis honos tributus est, ut in porticu, quæ Pœcile vocatur, cum pugna depingeretur Marathonia, in decem prætorum numero prima eius imago poneretur. (Nepos). -

Logikai sorrendbe állítva a mondatokat, lesz:

1. Miltiadi talis honos tributus est,	<i>főmondat,</i>
2. qui Athenas liberaverat,	I. T. 2. b.
3. ut prima eius imago poneretur,	I. M. 1. a.
4. cum pugna depingeretur in porticu.	II. M. 1. a.
5. quæ Pœcile vocatur,	III. semmi cons.

(főmondati érték).

b) esetben (ha a főmondat és mellékmondat állítmánya egyaránt obliquus, avagy ha az I—II. rendű vonzó mellékmondat állítmánya is, meg az I—II. rendű vonzott mellékmondatok állítmánya is obliquus) szakasztott olyan az igazodás, mint a minőt fentebb a vonzó obliquusos (akármilyen rendű) mellékmondatokra nézve megállapítottunk. Mert az ilyen fajta vonzó fő- vagy mellékmondatok közös vonása, hogy nem jeleznek időt, csakis actiót; tehát az ő mellékmondatuk igéje csakis ehhez az actiohoz alkalmazkodhatik, még pedig a consecutio modorum fentebb kifejtett elvei szerint.

c) Ha mondatrészek szolgálnak mint mondatvonzók.

A participium az igének melléknévi, az infinitivus az igének főnévi alakja. Mindkettő bastard alak annyiban, hogy részben megtartja cselekvésjelölő igei természetét, részben pedig névszói functiót teljesít. Mindkettő csak imperfecta-, perfecta- és instans actio jelölésére alkalmas; nyelvtanaink majd mindenikének közös hibája, hogy időjelölő képességet is tulajdonítanak nekik, beszélvén jelen, múlt s jövő infinitivusról és participiumról.

A *participium* értékileg igemelléknév lévén, ha mondatba kerül, jelzői functiót teljesít. Az infinitivus meg, mint ragozhatatlan főnév, tárgy vagy határozó, esetleg alany lesz, ha mondatba kerül.

Tekintve azt a logikai váltórendszert, mely szerint minden mellékmondat egyenlő értékű egy hasonló nevű mondatrészszel: következik, hogy visszaváltás esetén minden mondatrész a megfelelő nevű mellékmondatral cserélhető fel.

E részben csak az állítmány képez kivételt azért, mert az állítmány: ige, az ige pedig önmagában is már *teljes mondat*; tehát mondatrészszerű nem váltható fel, mert axioma, hogy: az egész mindig szükségképen nagyobb az ő egyik részénél, tehát az ige, mint kész mondat sem váltható fel valami mondatrészre.

Ebből folyólag a participium, ha vonzata van, jelzői mellékmondatnak, az infinitivus pedig, ha vonzata van, tárgyi vagy alanyi mellékmondatnak tekintendő; és a milyen alakot öltene az ő igeje ezen átszámítás folytán, olyan alakhoz igazodik a már ismert szabályok szerint a tőle függő mellékmondat állítmánya.

Pl. Aristides, cum animadvertisset quendam scribentem, ut patria pelleretur, quæsisse ab eo dicitur, quare id faceret, aut quid Aristides commisisset, cur tanta pœna dignus duceretur.

Állapítsuk meg a consecutiókat:

Aristides dicitur (histor.),	<i>főmondat</i>
quod quæsisset (= quæsisse),	I. r. M. 2. b.
quum animadvertisset quendam,	II. r. M. 2. b.
qui scriberet (= scribentem),	III. r. M. 1. a.
ut patria pelleretur,	IV. r. M. 1. a.
quare id faceret,	II. r. M. 1. a.
aut quid ipse commisisset,	II. r. M. 2. b.
cur tanta pœna dignus duceretur.	III. r. M. 1. a.

Mintthogy azonban a participium is, meg az infinitivus is akkor, mikor mellékmondati igeértékéből a megfelelő actio kifejezésére mondatrészszerű alakult, már alkalmazkodott a mondatjabeli határozott idejű állítmányhoz, ezt a visszaalakítást nem okvetlen szükséges elvégezni, mert e nélkül is megtaláljuk az igazodás szabályát, ha a participiumtól vagy infinitivustól függő mellékmondat állítmányát annak a mondatnak határozott igeállítmányához viszonyítjuk, a mely mondatnak valamilyen részévé lett az a vonzó infinitivus vagy participium.

Például:

Aristides <i>dicitur</i> (historicum) quæsi-	
visse ab eo,	<i>főmondat.</i>
quem animadvertisset scribentem,	I. r. előid. M. 2. b.
ut patria pelleretur,	II. r. egyid. M. 1. a.
quære id faceret,	I. r. egyid. M. 1. a.
aut quid commisisset Aristides,	I. r. előid. M. 2. b.
cur pœna tanta dignus duceretur.	II. r. egyid. M. 1. a.

d) Az oratio obliqua.

Az oratio obliqua más beszédének a magunk szavaival való ismétlése.

Az ilyen beszéd két részből áll, ú. m.: a) idéző és b) idézett részből.

a) Az idéző rész rendszeren ilyen alakú vagy értelmű: «X. azt mondta . . .» Tehát állítmánya rendszeren ind. præteritum: dixit, inquit, ait.

b) Az idézett rész hol néhány szóból, hol meg egész hosszú beszédből áll, de mindkét esetben egyaránt, különféle mondatfajokkal kell elbánnunk benne; fölvehetjük tehát a kérdést úgy is: a való vagy képzelt or. recta melyik mondatfajával hogyan kell elbánni, ha oratio obliquába kerül?

E bánásmódra magától rábukkan az ember, ha megvizsgálja: miféle alaki változásokon mennek keresztül az or. recta mondatai, mikor átváltoznak oratio obliquává?

Lássuk ezt példában:

Cæsar azt mondta: «Én nem akarom a gallokat meghódítani». (Or. r.)

Cæsar azt mondta, hogy ő nem akarja a gallokat meghódítani. (Or. obl.)

Íme a példában a kijelentő főmondat, mikor oratio obliquába kerül, egyúttal hogyos tárgyi mellékmondattá lesz, mely *dixit* ige-től (*verbum declarandi*) függ, tehát acc. c. infinitivo szerkezettel fordítandó latinra.

Cæsar dixit: Ego nolo Gallos subigere.

Cæsar se nolle Gallos subigere ait.

Olvassuk le a példából a szabályt:

1. Az or. obl.-ba kerülő kijelentő főmondatok alakja lesz *dixit* igtől függő acc. c. inf.; még pedig egyidejűségben imperfecta, előidejűségben perfecta, utóidejűségben instans actiós.

Hasonlóan bánunk el az or. obl.-ba kerülő szónoki kérdésekkel, melyek csupán alakjukra nézve kérdő mondatok, de értelmükre nézve valóságos kijelentő állítások, csakhogy értelmük az alakjukkal ellentétes; mert mikor alakjuk tagadó, értelmük állító; mikor pedig alakjuk állító, értelmük tagadó kijelentés. Pl.:

Potuisti populari hanc terram? = Non potui.

Non tibi succurrit? = Succurrit.

Or. obl.-ban lesz :

Potuisse populari eam terram ?

Non ei succurrisset ?

Ellenben az or. obl.-ba kerülő *valóságos, tehát válaszváró, kérdő mondatokat* — minthogy immár a dixit vezérigétől befolyásolt *függő kérdésekké lettek* — a függő kérdésekről szóló szabályok szerint, úgy kezeljük, mint a többi mellékmondatokat.

2. Az or. obl.-ba került *mellékmondatokkal* — miután az ő volt főmondataik a fentiek szerint immár alakot változtattak — ezen *alakváltozáshoz képest bánunk el*, a többszörösen összetett mondatok címe alatt kifejtett szabályok szerint. Nevezetesen : az ő volt főmondatjuk állítmánya immár infinitivussá alakult; tehát vagy visszaalakítjuk ezen infinitivusokat főmondati állítmányokká s az így mutatkozó időhöz igazodik a mellékmondat állítmánya; vagy pedig — miután a most már infinitivusos volt főmondati állítmányok ezen átalakításkor úgyszintén igazodtak a dixit vezérigéhez — egyszerűség kedvéért ehhez a *dixit* (præteritum vagy historicum) alakhoz igazítjuk a mellékmondatok állítmányait. Ez az igazodás az ismert elvek szerint azt követeli, hogy : az or. obl.-ba került mellékmondatok állítmányai (a vezérigé præteritum alakja miatt) *modus tekintetében mind optativusba jussanak; actio tekintetében pedig*: együttfolyás viszonyában — imperfectumba, befejezettség viszonyában — perfectumba, beállás viszonyában — instansba teendők.

Hogy miért teendő minden mellékmondat állítmánya — kivéve a ténybeli közbeszólásokat — optativusba, annak oka a latin nyelv amaz ismeretes sajátosságában keresendő, hogy *elbeszélésben* a mellékkörülményeket — vagyis a mellékmondatbeli gondolatokat — még akkor is optativusba teszi, ha azok tények. Pl. Cum esset Cæsar Lugduni (pedig tényleg ott volt!), crebri ad eum rumores afferebantur stb.

E következetes sajátosság — tehát stilustörvény — magyarázata abban a realitásban keresendő, hogy a római beszélő *a mások után* elbeszélte esemény valódiságáért nem akart jótállást vállalni azzal, hogy azt valóságos ténynek vegye, tehát indicativusban adja tovább; hanem a modus obliquussal kívánta jelezni azt, hogy ő az eseményt nem látta, csak hallotta, tehát: fides penes auctorem. Minthogy pedig az elbeszélés természeténél fogva a főesemények, mint múltbeli történetek kifejezései, eo ipso præteritum vezérigét

mutattak, folyólag a mellékmondatok állítmányai a consec. modorum szabályai szerint mind optativusba kerültek. Egyébiránt a fentartással tovább közölt történeteket vagy pletykákat magunk is *volnás* alakokkal szoktuk kifejezni. Pl.:

«Ügy hallottam, azt mondta volna Szőkéné Barnánénak, hogy ha ő kevesebbet seperne a más háza előtt, hát jobban ráérne a magáét tisztábban tartani.»

3. A felszólító főmondatok, mikor or. obl.-ba kerülnek, átváltoznak (legalább gondolatban) célhatározó mellékmondatokká; mert az ilyen felszólítások immár azt fejezik ki, mi volt a felszólítással az eredetileg beszélőnek célja. Pl.:

Veturia dixit: «Sine!» V. azt mondta: «Maradhass!»

Veturia, sineret, aít; provideret liberis.

4. Az óhajtó módú főmondatok megtartják optativusos formájukat.

Ilyen átalakításkor nemcsak a mondatfajok, hanem az *élő beszédből elbeszéléssé alakított szöveg* egyéb *alkalmi mondatrészei* is elváltoznak. Nevezetesen:

1. A *határozók* (kivált hely- és időh.) úgy alakítandók át, hogy az elbeszélés keretében is azokat a helyeket és időket jelezzék, melyeket az eredeti oratio recta akart meghatározni. Tehát: ma = aznap, holnap = másnap, holnapután = harmadnapra; most = ekkor, itt = ottan, nálam = az én házamban stb.

2. A személyes névmások is megváltoztatandók; mert mikor a beszédből elbeszélést alakítunk, nincs immár sem beszélő (első), sem megszólított (második) személy, hanem csak szóbahozott (harmadik) személyek vannak. Innen van, hogy az or. obl.-ban csak harmadik személyű névmásokkal találkozunk. És itt a magyar ifjúnak különösen kell ügyelnie, hogy hibát ne ejtsen, azért, mert nyelvünkben az *ő* szolgál: 1. mint személyes, 2. mint mutató, 3. mint birtokos névmás. Hozzá még az *ő*, mint birtokos jelző (az *ő* háza, az *ő* házuk), sem mint ragozható ragokkal (*ő* nála), vagy névutókkal (*ő* nélküle, *ő* általa) egyesült határozó, nem vesz föl semmi ragot, hanem váltig megmarad *ő* alakban. Innen van, hogy az *ő* alakot, a) hol a különféle mutató névmások valamelyik esetével, b) hol a suus, sua, suum birtokos névmás *harmincz* lehető esetalakjainak valamelyikével, c) hol meg a magára mutató személyes névmással (sui, sibi, se) kell lefordítani.

Fontos kérdés tehát: mikor melyikkel?

A szabály igen egyszerű:

A beszélő *alany* (vagyis, a ki az or. obliquát eredetiben elmondotta) a maga személyére *sui, sibi, se* névmással; a maga birtokára *suus* jelzői alakjaival mutat; ellenben más személyére mutatólag is, *ea, id,* visszamutatólag *ipse,* más birtokára *eius, eorum* névmási alakokkal utal. Pl. (a ritkítás = *ö*):

Cæsar Gallis *se nolle, ait, cum eis de pace agere, quod mandata sua læsissent. Si primores eorum pacem vellent, sibi parerent et obtemperarent præceptis suis. Sibi propositum esse cum eis benigne facere, ut bene semper meminerint sui; sed si ñ se turbarent, se ita consilium capturum, ut ñ nunquam obliviscerentur sui. Ergo in eorum manibus esse, utrum satius videretur eis, se ipsis hostem facere, an ipsos liberosque eorum salvos manere.*

Okulással álljon itt egy rövidke beszéd mindkét alakban, párhuzamosan.

Veturia beszéde. Liv. U. C. II. 40.

Veturia in iram ex precibus versa Sine, priusquam complexum accipio, sciam — inquit — ad hostem an ad filium venerim, captiva materne in castris tuis sim. In hoc me longa vita et infelix senecta traxit, ut exulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? Non, cum in conspectu Roma fuit, succurrit «intra ea mœnia domus ac penates mei sunt, mater, coniunx liberique?»

Ergo ego nisi peperissem, Roma nunc non oppugnaretur, nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem.

Veturia in iram ex præcibus versa Sineret, ait, priusquam complexum eius acciperet, sciret, ad hostem an ad filium venisset, captiva materne in castris eius esset? In id se longa vita et infelici senecta tractam esse, ut eum exulem, deinde hostem videret? Potuisse populari terram, quæ eum genuisset atque aluisset? Non ei, quamvis infesto animo et minaci pervenisset, ingredienti fines iram cecidisse? Non, cum in conspectu Roma fuisset, succurrisse «intra ea mœnia domus ac penates eius esse, matrem coniugem liberosque».

Ergo ipsa nisi peperisset, Roma tunc non oppugnaretur; nisi filium haberet, libera in libera patria mortua esset.

mutata. etc.

Sed ego nihil iam pati, nec tibi turpius quam mihi miserius, possum; nec, ut sum miserima, diu futura sum. De his videris, quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet.

Sed se nihil iam pati, nec ei turpius quam sibi miserius, posse; nec ut esset miserrima, diu futura esset. De liberis pro videret, quos, si pergeret, aut immatura mors, aut longa se-nectus maneret.

A rendszer igazolása.

Jegyzet. Rövidség kedvéért a főmondatot feltűnő betűvel jelzem; a mellékmondatok hányadrendűségét I—II. III. számokkal, a consecutio temporum tábláját T., a cons. módoromét M. betűvel jelöltem; a relatiót 1. 2. 3., az actiót *a b c* mutatja.

I. Miltiades.

Accidit, ut Athenienses colonos vellent (M. 1a) mittere. Cuius generis cum magnus numerus esset (M. 1a) et multi eius demigrationis peterent (M. 1a) societatem, ex iis Delphos delecti *missi sunt*, qui consulere (M. 1a) Appollinem, quo potissimum duce uterentur (II. M. 1a). Namque tum Thraeces eas regiones *tenebant*, quibuscum armis erat (T. 1a) dimicandum. Consulentibus Pythia praecepit, ut Miltiadem sibi imperatorem sumerent (M. 1a), id si fecissent (M. 2b), incepta prospera futura (or. obl.)

Hoc oraculi responso Miltiades cum delecta manu classe Chersonesum profectus est.

2. Ibi brevi tempore barbarorum copiis disiectis, tota regione, quam *peterat*, (T. 2b) potitus, loca castellis idonea *communiit*; multitudinem, quam secum duxerat, (T. 2b) in agris *collocavit* crebrisque excursionibus locupletavit. Neque minus in ea re prudentiam, quam felicitate *adiutus* est. Nam cum virtute militum *devicisset* (M. 2b) hostium exercitus, summa aequitate res *constituit* atque ipse ibidem manere decrevit. *Erat* enim inter eos dignitate regia, quamquam *carebat* (T. 1a) nomine, neque id magis imperio quam iustitia consecutus est. Neque eo setius Atheniensibus, a quibus erat (T. 2b) profectus, officia *praestabat*. Quibus *rebus fiebat*, ut non minus eorum voluntate perpetuum imperium obtineret, qui miserant, (nincs cons.) quam illorum, quibuscum erat profectus.

Cum plus *triginta annos regnasset*, (M. 2b) liberis non relictis *mortuus est*, et in eius locum Stesagoras, Cimonis fratris, qui *Athenis remanserat*, (T. 2b) maior filius *successit*. Quō paucis post annis a Lampasaceno quodam occiso, Miltiades, frater eius, Athenis arcessitus est.

3. Eisdem temporibus Persarum rex Darēus, Hystaspis filius, ex Asia in Europam exercitu traiecto Scythias bellum inferre decrevit. Pontem fecit in Histrio flumine, qua copias traduceret. (M. 1a) Eius pontis, dum ipse abesset, (M. 1a) custodes reliquit principes, quos secum ex Ionia et Aeolide duxerat, (T. 2b) quibus singulis illarum urbium perpetua dederat (T. 2b) imperia. Sic enim facillime putavit se Graecā linguā loquentes, qui Asiam incolerent, (M. 1a) sub sua retenturum potestate, si amicis suis oppida tuenda tradidisset, (I. M. 2b), quibus se oppresso nulla spes salutis relinqueretur. (II. M. 1a).¹*

In hoc fuit tum numero Miltiades. Hic, cum crebri afferent (M. 1a), nuntii male rem gerere Darēum premique a Scythias, hortatus est pontis custodes, ne a fortuna datam occasionem liberandae Graeciae dimitterent. (M. 1a). Nam si cum illis copiis interisset (M. 2b) Darēus, non solum Europam fore tutam, sed etiam eos, qui Asiam incolerent (M. 1a) Graeci genere, liberos a Persarum futuros dominatione et periculo. Id facile effici posse: ponte enim rescisso regem vel hostium ferro vel inopia paucis diebus interiturum. Ad hoc consilium cum multi accederent, (M. 1a) Histiaeus Milesius, ne res conficeretur, (M. 1a) obstitit dicens (or. obl.) non idem ipsis, qui summas imperii tenerent, (M. 1a) expedire et multitudini, quod Darēi regno ipsorum niteretur (M. 1a) dominatio; quo extincto ipsos potestate expulsos civibus suis poenas daturus, itaque adeo se abhorre a ceterorum consilio, ut nihil putaret (M. 1a) ipsis utilius quam confirmare regnum Persarum. Huius cum sententiam plurimi essent secuti, (M. 2b) Miltiades non dubitans, quin tam multis consciis ad regis aures consilia sua perventura essent, (M. 3c) Chersonesum reliquit ac rursus Athenas demigravit, Cuius ratio etsi non valuit, (T. 2b) tamen magno opere est laudanda, cum amicior omnium libertati quam suae fuerit (M. 2b) dominationi.

4. Dareūs autem, cum ex Europa in Asiam redisset, (M. 2b) hortantibus amicis, ut Graeciam redigeret (M. 1a) in suam potestatem, classem quingentarum navium comparavit eique Datim praefecit et Artaphernem hisque ducenta peditum, decem milia equitum dedit, causam interserens (B. c) se hostem esse Atheniensibus, quod eorum auxilio Iōnes Sardes expugnassent suaque praesidia interfecissent. (M. 2b). Illi praefecti regii, classe ad Euboeam appulsa, celeriter Eretriam ceperunt omnesque eius gentis cives abreptos in Asiam ad regem miserunt, Inde ad Atticam accesserunt et copias in campum Marathonium deduxerunt. Is abest ab oppido circiter milia passuum decem.

Hoc tumultu Athenienses tam propinquo tamque magno permoti auxilium nusquam nisi a Lacedaemoniis petiverunt Phidippumque cur-

* Lásd NB. alatt ezen mutatványszöveg végén.

sorem eius generis, qui hemerodromi vocantur,² Lacedæmonem miserunt, ut nuntiaret (M. 1a) quam celerrimo opus esse auxilio. Domi autem creant (hist.) decem prætores, qui exercitui præessent, (M. 1a) in eis Miltiadem. Inter quos magna fuit contentio, utrum moenibus se defenderent, (M. 1a) an obviam irent hostibus acieque decertarent. Unus Miltiades maxime nitebatur, ut primo quoque tempore castra fierent: (M. 1a) id si factum esset, et civibus animum accessurum, cum viderent de sua virtute non desperari, et hostes eadem re fore tardiores, si animadverterent, auderi adversus se tam exiguis copiis dimicare. (Or. obl.)

5. Hoc in tempore nulla civitas Atheniensibus auxilio fuit præter Plataeenses. Ea mille misit milites. Itaque horum adventu decem milia armatorum completa sunt, quæ manus mirabili flagrabat² pugnandi cupiditate. Quo factum est, ut plus quam collegæ Miltiades valeret. (M. 1a). Eius igitur auctoritate impulsus Athenienses copias ex urbe eduxerunt locoque idoneo castra fecerunt. Deinde postero die sub montis radicibus acie instructa in regione non apertissima — namque arbores multis locis erant raræ — proelium commiserunt hoc consilio, ut et montium altitudine tegerentur (M. 1a) et arboribus equitatus hostium impediretur. (M. 1a).

Datis, etsi non æquum locum videbat (T. 1a) suis, tamen fretus numero copiarum configere cupiebat, eoque magis quod, priusquam Lacedæmonii subsidio venirent, (M. 1a) dimicare utile arbitrabatur. Itaque in aciem peditum centum, equitum decem milia produxit proeliumque commisit. In quo tanto plûs virtute valuerunt Athenienses, ut decempliem numerum hostium profigerent, (M. 1a) adeoque eos perterruerunt, ut Persæ non castra, sed naves peterent. (M. 1a). Quâ pugnâ nihil adhuc exstitit nobilius: nulla enim umquam tam exigua manus tantas opes prostravit.

6. Cuius victoriae non alienum videtur,³ quale præmium Miltiadi sit tributum, (M. 2b) docere, quo facilius intellegi possit (M. 1a) eandem omnium civitatum esse naturam. Ut enim populi Romani honores quondam fuerunt rari et tenues ob eamque causam gloriosi, nunc autem effusi atque obsoleti, sic olim apud Athenienses fuisse reperimus. Namque huic Miltiadi, qui Athenas totamque Græciam liberaverat, (T. 2b) talis honos tributus est, ut in porticu, quæ Poecilê vocatur,⁴ cum pugna depingeretur (M. 1a) Marathonia, in decem prætorum numero prima eius imago poneretur (M. 1a) hortantis milites proeliumque committentis. Idem ille populus, posteaquam maius imperium est nactus et largitione magistratuum corruptus est, (T. 1a) trecentas statuas Demetrio Phalæro decrevit.

7. Post hoc proelium classem septuaginta navium Athenienses

eidem Miltiadi *dederunt*, ut insulas, quæ barbãros adiuverant, (T. 2b) bello perseq ueretur. (M. 1a) Quo in imperio plerasque ad officium redire coëgit, nonnullas vi expugnavit. Ex his Parum insulam opibus elatam cum oratione reconciliare non posset, (M. 1a) copias e navibus *educit*, urbem operibus clausit omnique commeatu privavit; deinde vinëis ac testudinibus constitutis propius muros accessit. Cum iam in eo esset, (M. 1a) ut oppido potiretur, (M. 1a) procul lucus, qui ex insula conspiciabatur,² nescio quo casu nocturno tempore *incensus est*. Cuius flamma ut ab oppidanis et oppugnatoribus est visa, (T. 1a) utrisque *venit* in opinionem signum esse a classiariis regiis datum. Quo *factum est*, ut et Parii a deditione deterrentur (M. 1a) et Miltiades, timens, ne classis regia adventaret, (M. 1a) incensis operibus, quæ statuerat,² cum totidem navibus, atque erat profectus, Athenas magna cum offensione civium suorum rediret. (M. 1a).

Accusatus igitur est proditiõnis, quod, cum Parum expugnare posset, (M. 1a) a rege corruptus infectis rebus discessisset. (M. 2b). Eo tempore *aeger erat* vulneribus, quæ in oppugnando oppido acceperat. (T. 2b). Itaque cum ipse pro se dicere non posset, (M. 1a) verba *fecerunt* amici. Causã cognitã capitis absolutus pecuniã multatus est eaque lis quinquaaginta talentis *aestimata est*, quantus in classem sumptus factus erat. (T. 2b). Hanc pecuniam quod solvere in præsentia non poterat,² in vincula publica *coniectus est* ibique diem obiit supremum.

S. Verum etsi crimine Pario est accusatus, (T. 1a) tamen alia causa *fuit* damnationis. Namque Athenienses propter Pisisstrãti tyrannidem, quæ paucis annis ante fuerat, (T. 2b) nimiam civium suorum potentiam *extimescebant*. Miltiades, multum in imperiis magistratibusque versatus, non *videbatur* posse esse privatus, præsertim cum consuetudine ad imperii cupiditatem trahi videretur. (M. 1a). Nam in Chersoneso omnes illos, quos habitaverat, (T. 2b) annos perpetuam *obtinuerat* dominationem tyrannusque fuerat appellatus, sed iustus. Potestatem enim non vi erat consecutus, sed suorum voluntate, eamque bonitate retinebat. Omnes autem et *dicuntur* et habentur tyranni, qui potestate sunt (T. 1a) perpetua in ea civitate, quæ libertate usa est. (T. 2b).

Sed in Miltiade *erat* cum summa humanitas tum mirã communitas, ut nemo tam humilis esset, (M. 1a) cui non ad eum aditus pateret, (M. 1a) magna auctoritas apud omnes civitates, nobile nomen, laus rei militaris maxima. Hæc populus respiciens maluit illum innoxium plecti, quam se diutius esse in timore.

NB. 1. Ez a mondat így elemezhetõ:

Dareus putavit, (fõm.)

quod facillime sub potestate retenturus esset eos, I. r. (M. 3. c.)
 qui Græca lingua loquerentur (II. r. M. 1. a.)
 et Asiam incolerent (II. r. M. 1. a.)
 si amicis oppida tuenda tradidisset (II. M. 2. b.),
 ut eis nulla spes salutis relinqueretur (III. M. 1. a.)
 cum ipse iam oppressus esset (IV. M. 2. b.).

2. Ez a két példa ném illik ugyan a táblázatbeli szabályok alá, de ennek megvan a maga oka. Qui hemerodromi vocantur — azért præsens, mert örökké érvényes a jelentése; tehát az értelem követeli a jelent s így a forma kénytelen engedni a lényegnek. Quæ manus flagrabat — impf., mert az a fontos, hogy a harci kedvük állandóan lobogott; különben is ez csak alakilag jelzői mm., tényleg mellér. főmondat; quæ manus = és ez a csapat. Tehát itt is az értelmi mozzanat érvényesül az alakí simulás rovására. (Ilyen még: Cap. 7 qui ex insula conspiciebatur (állandóan) és quod solvere non poterat (állandó pénzhiány).
3. Ez a mondat ritka mutatós példája annak az esetnek, ha mondatrész szolgál vonzóul. Visszaváltással lenne: Ut facilius intelligi possit (M. 1. a.), quod eadem sit (M. 1. a.) omnium civitatum natura, non videtur huius victoriæ alienum, ut doceatur (M. 1. a.), quale præmium Miltiadi tributum sit (II. M. 2. b.).
4. Quæ Pœcile vocatur és: quæ státuerat — ebben nincs consecutio. Hogy miért? lásd: B, b, a pont alatt.

II. Cicero pro Milone.

— Példák a többszörösen összetett mondatfajokra. —

1. Forma *terret oculos* — — — — — fõm.,
 qui requirunt — — — — — I. T. 1. a.
 quocunque inciderunt — — — — — II. T. 2. b.
 etsi vereor — — — — — I. T. 1. a.
 ne turpe sit timere — — — — — II. M. 1. a.
 ne minime deceat afferre non posse — — — — — II. M. 1. a.
 cum Milo de sua salute non perturbetur — — — — — III. M. 1. a.
2. Consessus cinctus est — — — — — fõm.
 ut solebat — — — — — NB. 1.
 præsidia afferunt aliquid — — — — — fõm.
 ut in foro timere possimus — — — — — I. M. 1. a.
 quamquam præsiðis sæpti sumus — — — — — II. nines cons. (õnálló.)
3. Obliquuos fõmondatra: *Cederem tempori* — — — — — fõm.
 quæ si opposita M. putarem — — — — — M. 1. a.
4. Me *recreat* (historicum) *Pompeii consilium* — — — — — fõm.
 qui non putaret — — — — — I. M. 1. a.
 quem iudicibus tradidisset — — — — — II. M. 2. b.
5. arma *hortantur* — — — — — fõm.
 ut quieto animo simus — — — — — I. M. 1. a.
6. neque eorum quisquam Miloni non favet — — — — — fõm.

quos intuentes videtis	I. T. 1. a.
unde fori pars aspici potest	II. T. 1. a.
7. Unum genus est adversum nobis	főm.
quos furor Clodii pavit	I. T. 2. b.
qui incitati sunt	I. T. 2. b.
ut vobis voce præirent	II. M. 1. a.
quid iudicaretis	III. M. 1. a.
8. Clamor vos admonere <i>debebit</i>	főm.
si qui forte <i>fuert</i>	I. T. 2. b.
ut retineatis eum civem	I. M. 1. a.
qui neglexit (tartalma tény)	nincs cons. (őnálló).
9. Nam hoc tempore <i>potestatem habetis</i>	főm.
ut statuatis	I. M. 1. a.
utrum nos semper lugeamus	II. M. 1. a.
qui vestræ auctoritati dediti fuimus	III. őnálló (nincs cons).
an per vos recreemur	II. M. 1. a.
si unquam potestas vobis fuit	I. T. 2. b.
si unquam locus datus est	I. T. 2. b.
ut studia declararent	II. M. 1. a.
quæ sæpe significassent	III. M. 2. b.
10. Quid nobis fingi <i>potest</i>	főm.
qui metu carere non possumus	T. 1. a.
11. Tempestates Miloni subeundas <i>putavi</i>	főm.
quia pro bonis semper senserat	T. 2. b.
in iudicio nunquam <i>existimavi</i>	főm.
in quo amplissimi viri iudicarent	M. 1. a.
12. Non <i>sumus</i> deprecaturi	főm.
ut crimen nobis condonetis	I. M. 1. a.
nisi videritis insidias	II. T. 2. b.
nec postulaturi <i>sumus</i>	főm.
ut Miloni adsignetis	I. M. 1. a.
Si mors Clodi salus vestra fuerit	II. T. 2. b.
13. Obsecrabo vos	főm.
si insidiæ Clodii luce clariores fuerint	I. T. 2. b.
saltem relinquatur nobis	I. M. 1. a.
ut vitam liceat defendere	II. M. 1. a.
si cœtera amisimus	III. nincs cons.
14. Antequam ad eam orationem venio	I. T. 1. a.
quæ est propria vestræ quæstionis	II. T. 1. a.
videntur ea esse refutanda	főmondát,
quæ in senatu iactata sunt	I. T. 2. b.
ut rem plane videre possitis	I. M. 1. a.
quæ veniat in iudicium	II. M. 1. a.

NB. 1. Solebat = a hogy mindig szokott lenni. E mondatban a tartósság kifejezése, mint értelmileg fontosabb mozzanat, domborodik ki; ilyenkor az alak enged a gondolat erejének.

Előszó, mint epilógus.

Bocsánatot kérek, hogy ide szorultam a bevezetéssel. Nem akartam már tárgyánál fogva is unalmas értekezésemet előszóval is súlyosbítani; de most itt kénytelen vagyok vele élni. Mert különben meg nem értené senki, hogy: *quorsum hæc putida tendant?*

Egy álló esztendeje immár, hogy a temesvári tanárgyűlésen felvetődött az actiók kérdése. Azóta köreinkben, egyesületünkben, a Pædagogiai Társaságban, iskolaügyi folyóiratainkban stb. folyton dúl a harcz és háború; de a nézetek nemhogy tisztulnának, hanem inkább egyre összezavarodnak. Feltétlenül teljes igazolást nyert itt az a régi tapasztalat, hogy: *actio reactiôt szül.*

Sajonnal látom, hogy azok az érdeemes tudósok, a kik az *actio*-elmélet mellett síkra szállottak, még eddig nem győztek meg senkit; pedig rengeteg tudományos készültséggel vitatták igazságukat. Talán éppen ez volt az egyik hibájuk; a másik meg az, hogy nagyon messze elkalandoztak a napi iskolai élet folyó szükségleteitől és így a többség azt hihette, hogy a kérdésnek kevés köze van az iskolai napos munkához s az csak a tudósok magánügye.

Én ehhez igyekszem a kérdést visszaterelni és álláspontom igazolására *nem innen-amonnan; hanem aranykorbeli íróknak összefüggő szövegéből veszem a példákat*, hogy ítéletemben semmi-féle elmélet meg ne téveszthessen. Követtem Socratest, a ki mindig a tudatlant játszotta s elemző kérdésekkel sütötte ki az igazságot.

Én is így tettem; azt mondtam: Ha az új tanterv újból beresztí a mondattan mellé Corneliust, akkor kell, hogy abban a mondattan szabályai alapos példatárat találjanak. Cicero pedig minden kétségen, sőt bírálaton felül áll az ő irálya tökéletességével. Ha tehát ezekből hámozom ki az *actio*-elmélet alapján fölépült mondatigazodási rendszert: az nemcsak a tényleges igazságot mutatja meg, hanem irányt szab az iskolai munkának is.

Lehetetlen, hogy bármilyen rendszerbe szerelmes tanár is ráfogja, hogy Cicero vagy Nepos azért irták volna műveiket, mert az én ösztövért tábláimat akarták volna igazolni. Ha tehát mégis igazolják ezeket a táblákat, akkor következik, hogy:

a) ezek a táblák tényleg a latin stílus igazodási szabályait mutatják;

b) hogy ezek a szabályok az actio-elméleten épültek fel s a nélkül sem meg nem érthetők, sem meg nem értethetők.

Azt nem mondom, hogy minden lehető gondolatárnyalatra egymagukban teljes magyarázatot adnak; de igenis állítom — mert száz meg száz gyakorlati próba győzött meg róla —, hogy:

a) a lehető esetek óriási többségében beválnak;

b) ha nem válnak be, szinte kézenfekvő a magyarázat, vagy abban, hogy az illető elütő mellékmondat az *értelmi érték kedvéért* nem simul a szabályhoz; vagy abban, hogy elhallgatott — de az előzményekből kivehető — gondolat szerepelt vonzó mondatul.

Miltiades életrajzán és a Pro Milone beszéden gondosan végigpróbáltam a két szerény igazodási tabellát és más kivételre, mint a mit fajilag imént megjelöltem, nem bukkantam.

Álló esztendeje immár, hogy az actiók kérdésében egyre tüzeesebben s elágazóbban folyik a vita. Szégyen és kár lenne úgy karunk reputációja, mint az iskolai munka realitása szempontjából, ha kétezredéves szaktárgyunk egyik alapvető kérdésére nézve nem tudnánk megállapodni akkor, mikor a köztudatban úgy sem a nyelvtudás, hanem annak módszere alkotja erősségünket. Ha most ezt az utolsó mentsvázat ellenlábba partokra szakadva magunk rontjuk le, akkor igazán joggal kérdezhetik tőlünk a realisták, hogy mi czímen képezi az ókori philologia mindmáig a humanus iskola főtárgyát?

Az így felfogott kérdésnek fontossága legyen mentségem hosszúra nyúlt értekezésemért.

MOLNÁR ISTVÁN.

AZ ERDÉLYI RÉSZEK KÖZÉPISKOLÁINAK TERÜLETI ELOSZTÁSA.

I.

Habár nem egyszer próbálja a napi sajtó egyik-másik organuma kifogásolni a közoktatásügyi kormány által a nemzetiségi vegyesajkú területekre a multban meghozott tetemes áldozatokat, örömmel constatáljuk: hogy Wlassics minister culturpolitikáján ez a viszonyok félreértésével menthető gáncsolás csakis annyit változtatott: hogy míg egyfelől, a nagy magyar Alföldnek a korábbi időkben nem eléggé méltányolt culturalis szükségleteit tervszerű egymásutánban gondoztatja, másfelől